

1
E.R.A.T-76.1.1944

EESTI NSV MINISTRITE NÕUKOGU RIIKLIK EHITUSKOMITEE
VABARIIKLIK RESTAUREERIMISVALITSUS

MUNISUKAITSEINSPEKTSIOONI
ARHIIV
P-2012

OBJEKT: Võnnu kirik

ŠIFR. NR.: _____

TELLIJA: Riiklik Ehituskomitee

TEOSTAJA: _____

Võnnu kiriku inspekteerimise
aruanne 20. juunist 1974.a.

Juhataja: _____

V. Saks

Peaspetsialist
ajaloo alal: _____

Ream /V. Ream/

Peainsener:
Peaarhitekt: _____

K. Aluve

Peaspetsialist
arhitektuuri alal: _____

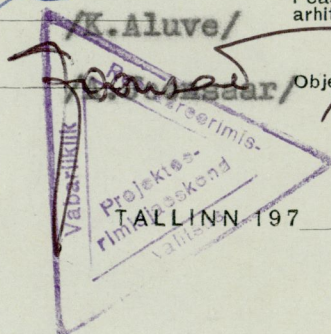
-

Projekt-jaoskonna
juhataja: _____

Ream

Objekti autor: _____

-

A r u a n n e

Võnnu kirikuhoone inspekteerimisest

20.juunil 1974.a.

Vastavalt VRV juhataja korraldusele ning Eesti NSV NN Riikliku Ehituskomitee Arhitektuurimälestiste Kaitse Inspektioni ülesandele inspekteerisin 20.juunil 1974.aastal Võnnu kirikuhoonet. Vastava signaali saatjaks oli kohaliku koguduse juhatus (EELK Võnnu Jakobi koguduse juhatuse kiri nr.146, 17.juunist 1974.a.).

Kohapeal hoone olukorraga tutvudes selgus: pikihoone ja risthoone lõunapoolse välisnurga piirkonnas on katustelt voolanud vihma- ja ülemineku perioodidel lumest ning jääst tekkinud sulamisvee tagajärjel suur osa krohvkattet välisseinelt varisenud. Krohvkatte kaotanud seinapind küünib laiuti peariimetrini ja hõlmab kõrguti kogu seinapinna. Paljendunud seinavastlemisel ilmnes vaieldamatu tõena, et seinamüür on keskaegne ning ehitatud põllukividest ja suureformaadilistest keskaegsetest tellistest. Tüüpiliselt keskaegne on ka tellistevaheliste vaukide tehniline ning kujunduslik iseloom.(kelu otsaga ühtlaselt puhteks tõmmatud ning osab kohati servaharja). Eriti huvipakkuv on kõnesolev seinalõik krohvi alt paljendunud ümberkaarse portaali tõttu, mis on keskaegset päritolu ja kinnimüürituna suhteliselt hästi säilinud. Lihtne ümberakujuline portaalikaar on profileerimata ning kaunistusteta. Ta on laotud eelpool mainitud suurtest vanadest tellistest ning silmapaistva hoolikuse ning kvaliteediga ka vaugitud. Osa parempoolsest palendist (vasakpoolne on krohvkatttega varjatud) kannab hilisaegse paranduse jälgi. On ilma pikemata

selge, et tegemist on keskaegse portaaliga ja et praeguse kiriku põhiline ehituskehend kuulub keskaega. Kiriku krohvkatte parandamisel oleks vajalik kõnesolev portaal krohvist täielikult puhastada, sõddistada ja pildistada. Tuleks leida võimalusi portaali palendseinte purunenud kohtade restaureerimiseks (soovitatav suurte tellistega, mida tõenäoliselt on võimalik hankida VRV Tartu osakonnalt). Pärast portaali väliskülje korrastamist oleks soovitatav katta krohviga täitemüritise pind portaaliga piiratud osas, kuid väljaspool portaali viia uus krohvkate täpselt portaali tellisteni. Lõpptulemuseks peab korrastatud tellisportaal jääma punaka-värvilise arhitektuurielemeendina eksponeeritaks kiriku lõunaseina üldiselt valges raamistuses. Uue krohvkatte serv eksponeeritava portaali juures peab olema kujundatud täpselt ning puhtalt kulgeva joonena.

Portaali kohal paljandunud oletatava aknaava servajoone eksponeerimisvõimaluse küsimust on võimalik lahendada pärast krohvkatte ulatuslikumat eemaldamist ja kõnesoleva müüripinna põhjalikumat analüüsi, mida on võimalik teha ühenes vastavalt tellingutelt.

Nüüdset eklektilises laadis ehitatud kirikut lähemalt vaadeldes ilmnes, et selle pikihoonelise idapoolne osa kuni nelitiseni (hoone on põhiplaani järgi T-kujuline, kaejuures pikihoonelise ulatusel tegelikult vaid ristkülikuline) on seinamüüride osas keskaegne. Vana osa eraldavad uuest selgesti fikseeritavad vertikaalsed vungid. Nelitise kohal on algse pikihoonelise seinalõigud lammutatud, kuid ilmselt on neist säilinud vundamendid.

Pikihoonelise külgeinte idapoolsetel sisepindadel onvana seinamüüri pikkuse ulatuses säilinud sügav horisontaalne aste. Astmest kõrgemal on seinamüür vastavalt õhem. Tõenäoliselt on

aste tekkinud algkiriku võlvistiteemi likvideerimisel nüüdse kiriku ehitamise ajal võlvikanna ja kilpkaare süvendite tavallise täisladumise asemele - nagu näitaks Puhja kiriku pikihoone - on seinapinda nähtavasti tasandatud ning seejuures kuni kaaresüvendi pindadeni õhendatud - mõistagi juhul, kui polnud tegemist silindervõlviga, millel kõnes olev aste kõige loomulikumalt sobiks. Pikihoone idasein, mis moodustab praeguse kiriku, õigemini küll pika risthoone idafrondi, on keskosas varjatud mahukast ning peaaegu kogu algkiriku ulatust haaravast altariseinast. Töö seinalõik varjab endas ilmselt keskaegse kirikuhoone võlvikaare seina. Selle oletuse täpärassus^{ele} näib viitavat Võnnu kiriku vanal pitsatil esinev kirikuhoone kujutis, millel on omapärane kaheosaline kooriehitis (midagi koorikvadraadi ja nelinurkse apsiidi taolist). Omalt poolt kinnitab mainitud arvamust ka kirikut ümbritsev territoorium, mis moodustub kõrgeist ning paiguti põllukividega kindlustatud pervega platooist. Selle platoo ulatus praeguse kiriku idaseina taga, kus muuhulgas asub ka madal uusaegne käärikamber, on vastu ootust suur ning avar. Maapinna sondeerimine Kurfi abil peaks selgitama küsimuse, mis on otseselt seotud Võnnu keskaegse kiriku arhitektuurilise kavatise konkreetsema määramisega. Viimane on eriti oluline, kuna Lõuna-Besti sakraalarhitektuuri vanaaegset ajalugu on siiani saadud uurida vaid lünklikult ja ägkujal säilinud kirikuhoonete arv on Põhja-, Kesk- ja Lääne-Bestiga võrreldes silmapaistvalt väike. Võnnu kiriku kui Besti ühe vanema kihelkonnakeskuse osatähtsus keskaegse sakraalarhitektuuri arengus ei saanud olla nii väike, nagu siiani on arvatud, kuna ta on rajatud ühe suurema kihelkonna keskuses ja see omakorda asus sõjaliselt ohtlikus piiritsoonis Tartu piiskopkonna idapoolisel alal, tähtsa maa- ja veeteede otseses läheduses.

duses. Pole võimalik, et ta oli kaitsekirik ja just seetõttu sõdades raskesti purustatud. Oletus, et kirik oli enne Liivi sõda ühtlasi ka kaitsekirik, ei johtu üksnes kiriku asukoha poliitilisest ning geograafilisest situatsioonist, vaid on usutav ka kiriku vahetu asukoha eripärasuse ning seal looduslikku kaitset soodustavate iseloomujoonte tõttu. Nagu juba eelpool tähendatud, asub kirik platool, mille pölv on nähtavasti juba õige aamu ümbritsetud munakividega. Mõeldunud sajandi keskpaiku valminud Ed. Ph. Körberi akvarellil on kõnes olev kõrge serva-kindlus länneküljel veel hästi korras. Klassitsistliku maitse kohaselt oli sinna avar, kiriku esisele viiv trepp ehitatud. Ida- ja eriti põhjapoolsel küljel on platoo profiil tõnu sinna tekkinud asustusele ajajooksul lamestunud. Ei saa ka jätta arvestamata, et vaadeldava platoo konfiguratsioon on vähemalt provisorsete tähelepanekute järgi otsustades silmatorkavalt kvadraatne ning järelikult kastellilik. Nii tekib paratamatult konkreetsematele väliuurimistele inspireeriv hüpotees, et Võnnu kirik, asudes omaaegse piiskopkonna kõige idapoolsema suure maantee ääres ja kõige suurema veete eesotses läheduses, mis sidusid piiskopliku keskuse Peipsi ning Pihkva aladega, oli algselt ringmüüriga kaitstud (XVIII ja XIX sajandil võidi oletatava ringmüüri kive kasutada edukalt nii pastoraadi kui ka kiriku uue hoone ehitamisel). Pole alusetu ka pikemat aega käibel liikunud oletused muistsete eestlaste kunagisest hiepaigast nüüdse Võnnu kiriku asukohal, mis ida pool lainvate rabadega taustal oli ümbruskonna kõrgeimaks ning kaugemale paistvaks kõrgendikuks.

Inspekteerimisel saadud provisorsetele tähelepanekutele tuginedes näivad tõenäolisena kaks võimalust. Esimene neist: Võnnu algne kivikirik, mis oli ehitatud munakividest ja tellis-

test, moodustas suhteliselt pika ühelõuvilise kavatise. Kiriku pikihoonne laius, mis küünib 10,5 m piiridesse, vastab hästi ühelõuvilise kiriku optimaalsetele proportsioonidele (meenutame, et maa suurim ühelõuviline kirik Haapsala piiskopilinnuses oli 11,5 m lai). Aste seinte siseküljel, mis asub völvikandade talumijoone tavalisel kõrgusel ja vastab sügavuti völvikanna süvendile, lubab väita, et algkirik oli völvitud ega piirdunud völvie asendava puukonstruktsiooniga. Ühelõuvilise hoone puhul ei saaks arvesse tulla silindervölv, kuna suhteliselt õhukesed seinamüürid poleks vastu pidanud silindervölvi tugevale külgsurvele. Nad tunduvad nõrkadena isegi ühelõuvilisele ruumile mõeldud ristlõuvide jaoks. Siis peaks edasistel uurimistel jääma põsina ka teine oletus: Võnnu algkirik oli kolmelõuviline kirik. Võrdlusena meenutame, et Puhja kiriku pikihoonne, mis kindlasti polnud ühelõuviline, ei ületa laiatu 11 m piiri. Kiriku ristlõike kohta õnnestuks lisandmeid saada võibolla ehk ainult altaritagusest seinamüürist - juhul kui see paigal uurimisel tõepoolest osutuks kunagiseks vöidukaare seinaks.

Algkiriku lähemast arhitektuurilisest kujundusest konkreetsema kujutluse loomisel on praegu ainukeseks lähtepunktiks eelpool mainitud ümarkaarne lõunaportaal. Kõnesoleval inspekteerimisel puudusid ajalised ning tehnilised võimalused portaalil ulatuslikumaks avamiseks ning tundmaõppimiseks, kuid eesilgnegi vaatlus lubab oletada, et tegemist pole mitte hilisgootika sageli kasutatud ümarkaarse portaaliga, kuna need seal esinevad harilikult suhteliselt kitsaste ning madalate kõrvalportaalidena. Antud juhul aga näib tegemist olevat traditsioonilise lõunaportaaliga (nn. meesteportaaliga). Algea maapinna praegusest madalamat nivood arvestades oli portaal mahult esinduslik ja teda sildav ümarkaar peaks kuuluma hiliseromaanikasse. Kuid rõhutame veelkordselt: olene käsolevas aruandes esitanud

vaid oletusi ja kiirel inspekteerimisel saadud esimesi muljeid, mille peamiseks eesmärgiks on kahtlemata senisest tõesisema tähelepanu juhtimine Võnnu kirikuehitisele, kuid ühtlasi ka väluurimiste ning mõeldistamistööde tõesisele vajadusele.

Lõpuks lisame lühiaruande lõppu mõningaid ajaloolisi andmeid, mis on vajalikud Võnnu kiriku mineviku ning ehitusajalooliste probleemide paremaks mõistmiseks. Esitatud andmed pärinevad koguteosest "Tartumaa. Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. Toimetust: J. Rumma, J. G. Gränö, J. V. Veski. Tartus, 1925." ja raamatust E. Ederma. Asta Jaik. Eesti Evangeeliumi Luteriusu kirikud, Tallinn 1939. Üksikesjalikuna te andmete saamiseks oleks esijoonel vajalik läbi tšütada Ed. Ph. Kõrberi käsikiri: Võnnu kihelkonna ajalugu 1400-1835 (saksakeelne käsikiri ENSV Kirjandusmuuseumis). Ed. Ph. Kõrberi käsikirjast avaldas lühikese publikatsiooni (Rootslane, J., Lühike Võnnu kiriku ajalugu E. V. Kõrber'i ajalooost. Tartu 1902. Mainimist väärib ka (Oehrn, G. O.) Võnnu Jakobi kiriku ajalugu, Tartus 1881.

Esimese kiriku Võnnus olevat lasknud ehitada Tartu piiskop Hermann aastail 1232-1236. See on mõneti tõenäoline, sest samal ajal (1233) oli ehitamisel ka otseses naabruses asunud Vana-Kastre nn. Vanatorni kindlus. Kuid samal ajal toimusid ulatuslikud ehitustööd ka Tartus endas (1231.a. alustati Toomkiriku ehitamist), piiskoplikus pearesidentsis, ja olid ilmselt lõppemas esimesed pingutused Otepää ringmüüri püstitamisel. Aastal 1360 mainitakse ühes dokumendis Võnnu kiriku võimalikku. Mõned autorid on oletanud, et mainitud ajal, täpsemalt aastail 1355-1363 ehitati piiskop Heinrich van der Velde eestkostmisel uus Võnnu kirik. Üksikutest hilisemasse aega kuuluvatest dokumentidest leitud märkmeid kiriku kohta on tõlgenda-

tud, nagu olnuks Võnnu kirik keskajal "laevakujuline". Tõenäoliselt peaks see viitama ühelõuvilisusele.

Pühitsetud on Võnnu kirik Pühale Jaakobusele (oli Jerusaalemma esimene piiskop ja suri enne linna piiramist templikatusest juutide poolt allatõugatuna märtrisuma). Katolikuaja lõpul oli Võnnul ümbruskonnas neli kabeliehitist. Aastal 1626 teatakse Võnnus esimene luteriusu vaimulik.

Teadasolevatel andmetel rüüstati Võnnu kirik põhjalikult Rootsi-Vene sõjas aastal 1656. Kümme aastat varem koostatud viisitatsiooni protokollis öeldakse kirik korras olevat (XVII saj. II veerandil renoveeriti kirik ümbruskonna mõisade omanikuks saanud Oxenstiernade poolt). Tõenäoliselt kannatas kirik ka Põhjasõja aastail, mil kihelkond langes raske rüüstamise, katku ja nälja pika-ajaliseks ohvriks. Otsustavaks kujunes kiriku ehitusloole XVIII sajand. Aastail 1783-1787 pikendati kirikut tunduvalt lääne suunas (11 sülda). Antiikse portikusega uue läänefassaadi kohale püstitati neljatahuline torn ja kogu hoonele anti varaklassitsistlik üldkujundus. Vanast kirikust säilisid uue paksa krohvikorra all ükenes seinamüürid ja osa kinnimüüritud ukse- ning aknaavasid. Elava kujutluse tollest ümberehitatud kirikuhoonest loob Ed. Ph. Körberi eelpool mainitud akvarell XIX sajandi II veerandist. Veelgi otsustavamalt hävitas kujutluse kunagisest keskaegsest kirikust 1870-1871. a. tehtud kapitaalne ümberehitus. Uue projekti kohaselt, mis oli komponeeritud ajastule iseloomulikus eklektilises maneeris, sai senine ühelõuviline pikihoone pika ning laia risthoone. Mahukaks ning kavatselt keerukaks kujunenud uues kirikuansambelis kujunes uus risthoone, eriti maantee-poolsest (resp. idapoolsest) küljest vaadatuna, määravaks komponendiks. Kompositsioonilt täiesti ebaõnnestunuks osutus seejuures uus käärkambriehtis, mis paigutati endise pi-

kihoone akendeta idaseina taha, oletatava keskaegse kooriruumi kohale. Interjööri ehitati mahukad rüüad, mida peaaegu üheski Eesti kirikus rahvaarva erakordse iibe tõttu XIX sajandi II poolel vältida ei suudetud. Fraegu on kirikuehitise tehniline seisund igati rahuldav.

Võnnu kirik ei ole oma algelise vanuse ja hilisemate ümberehituste stiilikuse tõttu ainuüksi tähelepanuväärne arhitektuurimälestis. Ta pälvib tõsist tähelepanu ka teistest kultuuriajaloo aspektidest vaadatuna. Kunstiajaloo seisukohalt vääriwad kindlasti meenutamist: 1. Skulptorite J.P.Martose ja F.Fresconi poolt XIX saj. algupoolel valmistatud klassitsistlik marmorkompositsioon Borodino lahingus langenud kangelase, kindral Dohdurevi adjutandi Reinhold v. Kolckeni mälestuseks. Kõrgel raudaiaaga piiratud tumedal graniitpostamendil on urniga poolsamas, mille kõrval seisab antiikses rõivas naisfiguur - F.Fresconi poolt signeeritud leiua ning kuuluse sümbel. (Vt. lähemalt V.Vaga, Vene arhitektide ja skulptorite teosed baroki- ja klassitsismi-ajajärgult Eestis. Tartu, 1947. lk. 19-20, tahvel XXXII. Eesti arhitektuuri ajalugu. Peatoimetaja H.Armen. Tallinn 1965, lk.371.). 2. Käärkambris esilib vana altarimaal "Kolgata" (arvatavasti XVIII sajandist), mida kunstilisest seisukohast vaadatuna võiks pidada paremaks 1873.aastal O.v.Moelleri poolt maalitud samateemalisest lõuendist praegusel suurel altariseinal. 3. Mitmeid kunstiväärtsuslikke valgusteid XVII ja XVIII sajandist. 4. Käärkambris hoitakse Ed.Ph.Körberi mitmeti unikaalsed autoportreed (akvarell) ja juba korduvalt meenutatud akvarelli rikkaliku stafaasiga pühapäevasest talvepildist Võnnu kiriku veel mitte ohjeldamatult pandesse mattunud klassitsistlikul teisel.

Kulturiajalooliste isiksuste ja suurkujude hulgast on Võnnu kirikuga jäänud üht- või teistpidi seotuks kohalik võimalik Eduard Philip Kõrber, kes jättis järgi hindamatu pärandi joonistuste ning komentaaride näol Eesti arhitektuuri-, kunsti- ja ajaloomälestiste valdkonnast. Võnnu kirikuga on seotud Gustav Suite ja ta "Kerke kell". Võnnust on pärit Friedebert Tuglas ja ta Väike Illimar. Seal on sündinud astronoom professor D. Rootmaa ja psühholoog professor Konstantin Ramul. Juba üksnes nende pärast väärrib Võnnu kirik vähemalt samasugust tähelepanu kui näiteks K. E. Baeriga seoses on omistatud Koeru kirikule ja kirikuasiale.

Koostanud:

Raam
/Villem Raam./

Illustratsioonide nimestik.

1. Väenna kirik kagust. E. Witoff'i foto 1920.a-te algult.
Repro raamatust Tartumaa. Maadeteadusline, majandusline
ja ajalooline kirjeldus. Tartu, 1925. Joon.158.
2. Vaade kagust. Foto V. Raam, 1974.
3. Vaade pikihoone lõunaseinale läänest. Tagaplaanil rist-
hoone lõunatiib. Foto V. Raam, 1974.
4. Üldvaade pikihoone ja risthoone lõunapeelsele välisnur-
gale koos piirkonnaga, kust krohvkatte on ulatuslikult
varisenud. Foto V. Raam, 1974.
5. Detailvaade motiivist fotol nr.4. Näha pooleldi krohv-
katte varjus oleva ümarkaarsete portaali idapeolne külg.
Foto V. Raam, 1974.
6. Vaade läänest läbi puude lääneportaalile. Foto V. Raam,
1974.
7. Vaade kagust pikihoonele. Foto V. Raam, 1974.
8. F. Trescorni monument Boredino kangelasele R.v. Nolckenile.
Foto V. Raam, 1974.
9. Detail F. Trescorni monumendist. Foto V. Raam, 1974.

VATERLIEBE
ERBEUTET DES BRUDERS
UND KRIEGERIN
DIE TUGENDEN DES SÖHNLEINS
REINHOLD BARON VON NOLLER
ADJUTANT
DES GENERALS DER INFANTERIE
DICKURCZY
STARB DEN 10. FEBR. 1813 IN DER
SCHLACHT BEI BERGHEIM
SEIN ERGEBEN WAR
EIN UND ZWANZIG JAHRE

REINHOLD BARON VON NOLLER
ADJUTANT
DES GENERALS DER INFANTERIE
DICKURCZY
STARB DEN 10. FEBR. 1813 IN DER
SCHLACHT BEI BERGHEIM
SEIN ERGEBEN WAR
EIN UND ZWANZIG JAHRE

VATERLIEBE
ERRICHTET DIES DENKMAL
UND EHRET
DIE TUGENDEN DES SOHNES
REINHOLD BARON VON NOLCKEN
ADJUTANT
DES GENERALS DER INFANTERIE
DORTUROV
STARB DEN TOD FÜR'S VATERLAND
IN DER SCHLACHT BEY
BORODINO.
SEIN ERLEBEN WAR
EIN UND ZWANZIG JAHRE.